

**STANISŁAWA NIEMCÓWNA (1891–1961) – NAUCZYCIELKA,
WYCHOWAWCZYNI I NAUKOWIEC**

STEFANIA WALASEK

The study is the result of research on the Polish teacher, educator and scientist Stanisława Niemcówna who worked at a private grammar school in Krakow. She promoted and actively participated in the study of national history and geography.

Key words: Stanisława Niemcówna; teacher and educator; Poland; 20th century.

Działalność dydaktyczno-wychowawcza i naukowa Stanisławy Niemcówny przypadła na okres II Rzeczypospolitej. W tym to okresie wagi nabiera przygotowanie młodego pokolenia do pracy w odrodzonej ojczyźnie. Zadanie to postawiono m.in. przed nauczycielami szkół średnich, którzy przekazując rzetelną, na najwyższym poziomie wiedzę, ucząc samodzielnego, konstruktywnego myślenia, wychowując w duchu patriotyzmu, a przede wszystkim budując własny autorytet, stawali się przykładem dla uczniów.

Taką postacią była Stanisława Niemcówna, współpracowniczka E. Romera¹ i L. Sawickiego,² nauczycielka prywatnego gimnazjum żeńskiego im. Królowej Jadwigi w Krakowie.³ Była propagatorką i aktywną uczestniczką ruchu krajoznawczego. Publikowała liczne artykuły na łamach czasopism, prowadziła krajoznawcze wycieczki, uczestniczyła jako prelegent w kursach doszkalających dla nauczycieli. Równoległe prowadziła swoją pracę naukową.

W 1910 r. Niemcówna rozpoczęła studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ), na kierunku historii i geografii. W pierwszych latach studiów (do 1914 r.) poświęciła się historii nowożytnej pod kierunkiem profesorów W. Tokarza i F. Bujaka.⁴ Szczególne zainteresowania skierowała na sytuację w kraju w okresie powstań (Kościuszkowskie, listopadowe). Kwestie te zostały podjęte przez nią w pierwszych, drobnych publikacjach popularnonaukowych, wydawanych pod pseudonimami „Limba” i „Wierzba”.

Zainteresowania naukowe Niemcówny zmieniły się z chwilą objęcia katedry geografii na UJ przez profesora Ludomira Sawickiego,⁵ który wprowadził geografę uniwersytecką na nowe tory. Wprowadzone ćwiczenia, wycieczki naukowe, konserwatoria stały się integralną częścią

¹ Eugeniusz Romer (1871–1954) był geografem, twórcą nowoczesnej kartografii polskiej, Był profesorem Uniwersytetów: Lwowskiego i Jagiellońskiego, wiceprezesem Międzynarodowej Unii Geograficznej, autorem doniosłych syntez dotyczących klimatu Polski i cenionych podręczników. Opublikował m.in. prace: *Atlas geograficzny, Geograficzno-statystyczny atlas Polski, Epoka lodowcowa w Tatrach, Regiony klimatyczne Polski*.

² Ludomir Sawicki (1884–1928) był geografem, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, jednym z założycieli Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Brał udział i prowadził wyprawy badawcze do Syjamu, na Półwysep Malajski, Afryki i na Półwysep Bałkański

³ ZAGÓROWSKI, Z (red.): *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*. Lwów – Warszawa 1924.

⁴ DYBIEC, J. (red): *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*. Kraków 2000, s. 191–200, 208–211.

⁵ Ludomir Sawicki objął wykłady jako docent w 1910 r., a od 1916 r. skupiał na swoich wykładach i wycieczkach geograficznych przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych – nie tylko geografii ale też historii, archeologii a nawet lingwistyki. Był wspaniałym organizatorem wycieczek i wykładów, które obejmowały zagadnienia przyrodnicze z mocnym wyeksponowaniem problemów społeczno-ekonomicznych. Zajęcia te wprowadzały słuchaczy – studentów w problematykę kraju, regionu i świata.

studiów, których celem było wdrażanie studentów do pracy naukowo-badawczej. Jak się okazało ten rodzaj zajęć szczególnie odpowiadał Niemcównie, która brała w nich aktywny udział. Uczestniczyła również w ćwiczeniach i konserwatoriach prowadzonych przez profesorów J. Smoleńskiego i K. Szajnochę (uzupełniała swoją wiedzę z zakresu geologii). Stanisława Niemcówna aktywnie też działała w Kole Geografów UJ, które sama zorganizowała w 1915 i którego była przewodniczącą wraz z J. Jurczyńskim. Pod jej kierunkiem ustalano tematy referatów i zbierano materiały naukowe.

W 1917 r. Stanisława Niemcówna uzyskała absolutorium, a w 1918 r. na podstawie pracy zatytułowanej *Poglądy geograficzne Wincentego Pola* i zdaniu przypisanych egzaminów, otrzymała stopień doktora filozofii i dyplom ukończenia studiów. W tym też roku rozpoczęła pracę pedagogiczną jako nauczycielka geografii⁶ i historii w prywatnym Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Krakowie.⁷ Jej praca z młodzieżą realizowana była również na zajęciach pozalekcyjnych m.in. w Kole Krajoznawczym.⁸ Poprzez działalność Koła Niemcówna konsekwentnie uzupełniała braki w programie nauczania geografii oraz pogłębiała znajomość regionu wśród uczennic.⁹ W pracy Koła wykorzystywała swoją wiedzę teoretyczną i praktyczną, wyniesioną ze studiów i systematycznie pogłębianą w ramach własnych badań. Dostrzegała w ruchu krajoznawczym drogę do wychowania patriotycznego młodzieży, utrwalania i wzmacniania więzi z narodem oraz niepodległą Polską.

W 1923 r. na zaproszenie dyrekcji Studium Pedagogicznego UJ Stanisława Niemcówna objęła wykłady z metodyki nauczania geografii. Program dokształcania czynnych nauczycieli realizowała na wakacyjnych kursach dla nauczycieli szkół powszechnych i średnich, które organizowało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Brała udział jako wykładowca na konferencjach Ogniska Metodycznego¹⁰ w Krakowie, którego była kierowniczką.¹¹

⁶ Geografia znalazła się w obowiązkowym programie nauczania w czasach Komisji Edukacji Narodowej (XVIII w.). Jednak prawdziwy rozwój geografii jako dyscypliny naukowej nastąpił w I poł. XIX w. dzięki pracom Eugeniusza Romera, który położył podwaliny pod nowoczesną geografję Polski. Wraz z rozwojem tej dyscypliny naukowej ustalili trzy źródła poznania, dyktujące metody pracy dydaktycznej. Są to: 1. wycieczka, jako bezpośrednia obserwacja zjawisk; 2. mapa, jako obraz ziemi; 3. słowo żywe lub książka.

⁷ W Sprawozdaniu dyrekcji gimnazjum za rok 1917/1918 w składzie grona nauczycielskiego, w punkcie Praktykantki figuruje nazwisko S. Niemcówny z adnotacją „*dr fil., kandydatka stanu nauczycielskiego w toku egzaminu z historii i geografii (przedmioty główne) oraz filologii klasycznej (przedmiot poboczny), uczyła historii i geografii w kl. II 4 godz. tygodniowo*”. *Sprawozdanie XIII Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego Żeńskiego im. Królowej Jadwigi w Krakowie za rok szkolny 1917/1918*. Kraków 1918. Na podstawie *Spisu nauczycieli szkół wyższych* można wnioskować, że w r. 1918/1919 Niemcówna podjęła pracę zawodową w wymienionym powyżej gimnazjum (założonym w 1905 r.). Pojawia się też adnotacja o pracy w państwowym Gimnazjum im. Królowej Wandy w Krakowie (zał. w 1920 r.). Z analizy dostępnych źródeł można wnosić, że Niemcówna była związana zawodowo przede wszystkim z krakowską szkołą prywatną

⁸ W 1917 r. w Prywatnym Gimnazjum im. Królowej Jadwigi była opiekunką Koła Geograficznego, które w styczniu 1920 r. przekształciła w Koło Krajoznawcze. Koła Krajoznawcze powstawały od 1919 r. przy szkołach średnich w Krakowie, a od 1920 r. także w innych miastach Polski. Sprawozdania z ich działalności ogłaszano w *Orlim Locie* (1920, nr 1–2 pod nazwą *Miesięcznik Krajoznawczy dla Młodzieży* a od nr 3 jako *Orli Lot*).

⁹ W przywołanym powyżej *Sprawozdaniu XIII Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum* za rok 1917/1918 odnotowano cele pracy koła: 1. uzupełnianie wiadomości geograficznych przez wspólne omawianie lektury; 2. wykreślanie map poznawanych ziem i krajów, ćwiczenie się w zakresie poznania najbliższej okolicy Krakowa pod względem geograficznym. Cele realizowano za pomocą wycieczek np. analiza krajobrazu jaki się rozciąga przed oczyma stojących na wzgórzu św. Bronisławy w kierunku północnym i południowym; wycieczka przez Pogórze, Borek Fałęcki do Kobierzyna w celu zaznajomienia się z wydmami niziny nadwiślańskiej; wycieczka na Krzemionki dębnickie wzdłuż biegu Wisły w celu zapoznania się z formami krasowymi

¹⁰ Ogniska Metodyczne powstały w okresie międzywojennym z inicjatywy nauczycieli i MWRiOP. Praca Ogniska miała znacznie wykraczać poza ramy tradycyjnych kursów czy konferencji. Ognisko miało być formą dokształcania

Po powstaniu w Krakowie Sekcji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Polskiego Towarzystwa Geograficznego (PTG),¹² które miało wskazać szkolnym kołom jednolity kierunek pracy, Niemcówna stała się jej członkiem, nawiązując z Komisją ścisłą współpracę. Równoległe z działalnością dydaktyczną prowadziła prace naukowe, brała czynny udział w Zjazdach Geograficznych zarówno międzynarodowych (Amsterdam, Praga, Kair) jak i krajowych (np. Zjazd Geografów Krakowskich, Zjazdy Zrzeszenia Nauczycieli Geografów), gdzie wygłaszała referaty.

W 1928 r. wyjechała do Szwecji, gdzie nawiązała kontakty z uniwersyteckimi zakładami geografii. Po powrocie opublikowała swoje wrażenia na łamach *Ruchu Pedagogicznego* (1929). Podobnie czytelnicy mogli zapoznać się z jej wrażeniami z wycieczki do Norwegii¹³ i na Węgry.¹⁴

Stanisława Niemcówna była przede wszystkim metodykiem nauczania geografii i z tej dziedziny pozostawiła największą spuściznę naukową. W 1929 r. ukazał się jej podręcznik zatytułowany *Dydaktyka geografii*, będący pierwszą, poprawnie zbudowaną syntezą myśli geograficznej i dydaktycznej w Polsce. Z kolei w dziedzinie krajoznawstwa, prócz licznych artykułów, publikowanych na łamach czasopism jak *Orli Lot*, *Czasopismo Geograficzne*, *Ziemia*, *Muzeum*, *Ruch Pedagogiczny*, *Przyjaciel Szkoły*, *Wieś* czy *Przegląd Geograficzny*, znaczącymi są rozprawki z metodyki pracy w Kołach Krajoznawczych oraz *Kraków – krajoznawstwo*. Cz. I. *Ćwiczenia i sprawozdania*; Cz. II. *Atlasik konturowy do ćwiczeń*. Kraków 1932.

Pracę naukową Stanisława Niemcówna rozpoczęła już trakcie swoich studiów historycznych (lata 1911–1914) koncentrując się na dziejach powstań narodowych i ruchach wyzwoleniczych. Z tego też okresu pochodzą wszystkie jej publikacje o tematyce historycznej. W swoich szkicach uwagę poświęciła Lelewelowi, zasługom H. Kołłątaja jako współtwórcy Konstytucji 3 Maja, postaci Józefa Poniatowskiego, Mieczysława Romanowskiego, poety i uczestnika powstania 1863, Henryki Pustowojtówny, adiutantki M. Langiewiczza i innych wybitnych kobiet walczących o niepodległość.¹⁵

Należy zwrócić uwagę, że na początku XX wieku i w pierwszych latach niepodległości następuje rozwój polskiej, nowoczesnej myśli geograficznej i metodyki nauczania geografii. We Lwowie działa Eugeniusz Romer, twórca polskiej kartografii. W Warszawie podwaliny pod nową metodykę nauczania geografii kładzie Waławac Nalkowski, a w Krakowie działa Ludomir

czynnych nauczycieli, ale przede wszystkim terenem ich pracy twórczej, przy czym twórczość te rozumiano raczej jako rozwiązywanie zagadnień charakterze praktycznym-metodycznym. Ognisko swoim zasięgiem obejmowało kilka lub kilkanaście szkół średnich i skupiało nauczycieli danego przedmiotu, por. WALASEK, S.: *Ogniska metodyczne jako nowa forma dokształcania nauczycieli w Polsce międzywojennej*. Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 745, Prace Pedagogiczne 48, 1986, s. 65–74.

¹¹ Kierownik Ogniska był obowiązany do stałego pogłębiania wiadomości teoretycznych i metodycznych, dotyczących „swojego” przedmiotu oraz do prowadzenia wzorowo lekcji, zaopatrywania gabinetu we wszelkie niezbędne pomoce naukowe. Inicjował pracę kolegów lub zespołów przedmiotowych, które następnie przedstawiano na zebraniach Ogniska i konferencjach.

¹² Na czele Sekcji stanął profesor gimnazjalny Leopold Węgrzynowicz, który pozyskał dla tej akcji grono entuzjastów, nauczycieli, opiekunów kół krajoznawczych oraz przyjaciół i współpracowników *Orlego Lotu*. Należeli do nich m.in. S. Szafer, W. Semkowicz, i S. Udziela.

¹³ NIEMCÓWNA, S.: *Wycieczka morfologiczna na fiordy norweskie*. Przegląd Geograficzny, 1930, z. 1–2, s. 79–100.

¹⁴ NIEMCÓWNA, S.: *Z moich wędrowek. Z dziennika podróży po Węgrzech*. Orli Lot, 1925, s. 56–57.

¹⁵ Swoje szkice publikowała na łamach czasopisma *Iskry*, np. *O wielkim i szlachetnym Polaku Joachimie Lelewelu*. Iskry, 1911, s. 73–77; *Hugo Kołłątaj twórca Konstytucji 3 Maja*. Iskry, 1912, s. 65–68; *Książę Józef Poniatowski*. Iskry, 1912, s. 86, 103, 106, 115–120; *O powstaniu styczniowym*. Iskry, 1912, s. 6–9; *Powstanie Kościuszkowskie*. Iskry, 1913, s. 81–87; *Kobiety polskie w 1863 roku*. Iskry, 1913, s. 72–75.

Sawicki. To właśnie na ten okres, a także lata II RP przypadają studia i działalność dydaktyczno-naukowa Stanisławy Niemcówny.

Należy postawić pytanie: Co skłoniło Stanisławę Niemcównę do zmiany głównego kierunku studiów i obszaru zainteresowań badawczych, jakim była początkowo historia? Zapewne wpływ miała indywidualność prof. Ludomira Sawickiego, który szybko zdobywał uznanie i autorytet w środowisku uniwersyteckim oraz naukowym. Drugim, niewątpliwie ważniejszym powodem zmiany zainteresowań i skoncentrowanie się na geografii były możliwości rozwiązywania aktualnych problemów społecznych „w szczególności zaś doli tak drogich jej ludowych mas chłopskich”.¹⁶

Niemcówna jako dydaktyk uważała, że celem stosowanych metod nauczania winno być rozwijanie umiejętności np. pracy samodzielnej i ułatwienie przyswojenia przez ucznia treści programowych.

Dlatego też mocno podkreślała wagę wycieczek, obserwacji terenowych i stosowanie różnych pomocy naukowych. Twierdziła, że nauczanie geografii należy rozpocząć od własnego środowiska – regionu szkoły.

W czasie Zjazdów koleżeńskich geografów krakowskich i ogólnopolskich mówiła na temat czterech pór roku (1927)¹⁷ lub roli kulturalnej Polaków na Syberii, które stanowią niedościgły wzór osiągnięć dydaktycznych i wychowawczych.¹⁸

Niemcówna wielokrotnie podkreślała rolę wycieczek w dydaktyce geografii. Realizując nowy przedmiot w programie liceum ogólnokształcącego (po 1932 r.) – zagadnienia życia współczesnego, pierwsze tematy programowe „*wieś i jej rola w życiu Polski*”, oparła na zaplanowanej i opracowanej pod względem treści kilkudniowej wycieczce. Uważała, że taka forma lekcji ułatwi dziewczętom z miasta zrozumienie treści programu. Sprawozdanie z pierwszej, 4-dniowej wycieczki (Gać, Markowa, Albigowa, Handzlówka), zamieściła Niemcówna w czasopiśmie *Wieś i Państwo*,¹⁹ prezentując bogaty program, który miał zilustrować uczennicom takie tematy jak: przeludnienie wsi polskiej, zróżnicowanie społeczne ludności wiejskiej, wytwórczość wsi polskiej i czynniki wpływające na nią, spółdzielnie, wysiłki zrzesseń oraz pojedynczych osób, zmierzające do podniesienia kultury rolnej oraz poziomu życia wsi w Polsce, współzależność miasta i wsi, życie kulturalne wsi polskiej, oświata, swoiste cechy kultury wiejskiej. Ze sprawozdania można dowiedzieć się, że uczennice odwiedziły Uniwersytet Orkanowy w Gaci, w Markowej dowiedziały się o roli spółdzielni zdrowia na wsi, w Albigowej były w szkole gospodyń wiejskich, a we wsi Handzlówka podziwiały walory krajobrazowe miejscowości. Ponadto w trakcie wycieczki zwiedzały folwark hr Potockich, sławny ze stadniny koni rasowych, mleczarnię, łaźnię, kościół, rafinerię spirytusu w Łańcucie, zetknęły się ze spółdzielnią mleczarsko-serowarską, ceramiczną i kółkiem rolniczym.

¹⁶ DOBROWOLSKA, M.: *Działalność S. Niemcówny w zrzeszeniach geograficznych i w organizacjach naukowo-dydaktycznych*. In: Jelonek, A. – Gawęł, T. (red.): *Stanisława Niemcówna. Pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa*. Materiały sesji zorganizowanej w 15 rocznicę śmierci. Kraków 1976, s. 12–13.

¹⁷ Lekcja dotycząca czterech pór roku, prowadzona przez S. Niemcównę, odbyła się z klasą II „a” Państwowego Gimnazjum żeńskiego (im., Królowej Wandy) w sali wykładowej Instytutu Geografii UJ podczas I Zjazdu Koleżeńskich Geografów w Krakowie. W Zjeździe uczestniczyło ponad 240 osób przede wszystkim byli to nauczyciele lecz również profesorowie polskich wyższych uczelni np. E. Romer, L. Sawicki, J. Smoleński, S. Pawłowski, S. Lencewicz, J. Loth, A. Zierhoffer

¹⁸ NIEMCÓWNA, S.: *Cztery pory roku – lekcja geografii*. In: *Pamiętnik I Zjazdu Koleżeńskich Geografów Krakowskich w dn. 2–4 luty 1927*. Kraków 1928, s. 68–86.

¹⁹ NIEMCÓWNA, S.: *Sprawozdanie z wycieczki szkolnej celem poznania współczesnej wsi*. *Wieś i Państwo*, 1938, s. 694.

We wstępnej części artykułu przywołałam Stanisławę Niemcównę m.in. jako organizatorkę i kierowniczkę Ogniska Metodycznego powołanego przy X Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Królowej Wandy (ul. Franciszkańska) w 1934 r. Organizowała co miesiąc zebrania naukowe dla nauczycieli z Krakowa i 4 razy do roku dla nauczycieli z całego województwa. Ognisko Metodyczne współpracowało ze Studium Pedagogicznym UJ, prowadząc tam tzw. lekcje otwarte, na które mogli przyjść nie tylko nauczyciele geografii ale również studenci. Po przeniesieniu Gimnazjum i tym samym Ogniska Metodycznego na Oleandry możliwości działalności rozszerzyły się dzięki nowoczesnemu wyposażeniu pracowni geograficznej. Ognisko gościło oprócz krakowskich uczonych i nauczycieli również osoby zamiejscowe np. wielkiego uczonego polskiego, geografa i kartografa ze Lwowa prof. Eugeniusz Romera, którego przyjaźń i uznanie ceniła sobie bardzo Stanisława Niemcówna. Ognisko odwiedzał też prof. Gustaw Wuttke z Warszawy, znany metodyk, organizator i projektodawca pracowni geograficznych i wielu pomocy naukowych z którym Niemcówna stale współpracowała. Znaczącym akcentem w pracy Ogniska była wizyta szwedzkiego ministra oświaty, znajomego Niemcówny z którym od czasu swojego pobytu w Szwecji utrzymywała listowny kontakt. Przybył on do Ogniska Metodycznego wraz z polskim ministrem oświaty J. Jędrzejewiczem.²⁰ Pracę Ogniska uzupełniała szeroka działalność Koła Krajoznawczego, prowadzonego przez koleżankę Niemcówny, geografkę Marię Dylażankę. Ponadto Ognisko współpracowało z Polskim Towarzystwem Geograficznym.

Ognisko Metodyczne stało się wkrótce terenem wymiany zdań i twórczej myśli w zakresie geografii obok Instytutu Geografii UJ, Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii i Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

Praca naukowa Stanisławy Niemcówny, prowadzona równocześnie z pedagogiczną, sytuowała się w trzech obszarach: geograficznym, metodycznym i krajoznawczym.

Prace geograficzne zawierają różnorodną tematykę dotyczącą jednak przede wszystkim historii geografii i geografii regionalnej. W pracy *Wincenty Pol jako geograf* (Kraków 1922) daje wyczerpującą monografię poety, opartą na materiałach drukowanych i rękopiśmiennych. Na podstawie opublikowanego materiału, Niemcówna opracowała atlas ziem polskich, który posiada dużą wartość naukową. Ukazuje ludowe nazewnictwo krain geograficznych, wprowadzone przez W. Pola oraz zróżnicowanie i rozmieszczenie etnograficzne ludności, odpowiadające ówczesnemu stanowi wiedzy z zakresu geografii Polski. Na podstawie rozprawy opracowała Niemcówna szereg drobniejszych tekstów o charakterze popularnonaukowym, przeznaczonych przede wszystkim dla młodzieży.²¹

Z zakresu geografii regionalnej opublikowane prace mają charakter popularnonaukowy i najczęściej stanowiły wnikliwie sprawozdania z pobytu autorki w danym regionie.²² Chociaż prace te mają drugorzędne znaczenie w dorobku naukowym Niemcówny to można wnosić, że wrażenia z odbytych wycieczek wzbogacały prowadzone przez nią lekcje geografii.

Pozycję naukową Stanisławy Niemcówny utrwaliły przede wszystkim rozprawy z dydaktyki geografii. Początkowo uwagę koncentrowała na szkolnych programach nauczania geografii.

²⁰ NIEMCZYK, Z.: *Wspomnienia o współpracy z St. Niemcówną*. In: Jelonek, A. – Gaweł, T. (red.): Stanisława Niemcówna. Pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa. Materiały sesji zorganizowanej w 15 rocznicę śmierci. Kraków 1976, s. 36.

²¹ *Z dorobku geograficznego W. Pola*. Przegląd Geograficzny, 1921, tom 2, s. 13; *Pol jako nauczyciel*. Orli Lot, 1922, s. 149–150; *W. Pol jako geograf*. Orli Lot, 1923, s. 114–115; *W. Pol a pierwsza polska katedra geografii*. Wiadomości Geograficzne, 1927, tom 5, s. 90–93.

²² *Z moich wędrówek. Z dziennika podróży pop Węgrzech, październik 1925*. Orli Lot, 1925, s. 56–57; *Z moich wędrówek. Listy z podróży do Egiptu*. Orli Lot, 1925, s. 90–93; 1925, s. 114–115; 1925, s. 130–133; 1926, s. 15–18; 1926, s. 40–42; 1926, s. 69–71; *Z antropogeografii zagłębia węglowego*. Przegląd Geograficzny, 1929, z. 1–2, s. 79–100.

W artykule pt. *Program geografii w typie klasycznego gimnazjum* (Przegląd Geograficzny, 1924, tom 2, s. 6–11) porównuje treści z gimnazjum neoklasycznym. Zwraca uwagę, że aby geografia spełniała wychowawczo-obywatelskie zadanie musi być realizowana w każdym typie gimnazjum i w każdej klasie, w wymiarze co najmniej 2 godzin tygodniowo.

Innym zagadnieniem, którym się zajęła były obrazy jako pomoc naukowa w geografii. Uważała, że w części zastępują bezpośrednią obserwację niedostępnych zjawisk i w związku z tym należy zadbać aby były dostępne w każdej szkole. Według Niemcówny można wykorzystywać obrazy z podręczników szkolnych ale równocześnie wskazuje, że analiza powinna opierać się na określonych zasadach: 1) ustalenie miejsca, do którego treść geograficzna obrazu się odnosi; 2) zastanowienie co nam przedstawia dany teren; 3) analiza rzeczowa (budowa morfologiczna terenu, szata roślinna, współudział człowieka w wytworzeniu danego krajobrazu). Analizę obrazu, według Niemcówny, powinno się rozpoczynać od cech ogólnych przechodząc do szczegółów, poszukując zawsze przyczyn występowania danego zjawiska. Posługiwanie się obrazem miało też przyzwyczajać młodzież do zwracania uwagi nawet na drobne ilustracje zamieszczane w podręczniku szkolnym i książce.²³

Na łamach *Czasopisma Geograficznego* w latach 1933–1934 wypowiadała się na temat lektury geograficznej, którą postrzegała jako pomoc w nauczaniu przedmiotu. Omawia metodę jej stosowania w toku pracy szkolnej i domowej, przywołuje rodzaje lektury podkreślając, że najwartościowsze są oparte na własnych przeżyciach autorów. Uważała, że treści lektury winny przemawiać do wyobraźni młodzieży i pobudzać w niej bohaterские czyny. Lektura – kontynuuje Niemcówna – powinna zostać wzbogacona ilustracjami, zwłaszcza na niższym stopniu nauczania. Ważnym etapem wykorzystania lektury jest oparcie jej treści o mapę, globus czy inną pomoc naukową. W ten sposób lektura może zastępować zwykłą lekcję, być jej uzupełnieniem lub przynajmniej ilustracją.²⁴

Jak już wskazałam największym osiągnięciem Niemcówny w zakresie metodyki nauczania geografii było opracowanie podręcznika pt. *Dydaktyka geografii*. Ukazała się w jednym wydaniu przed II wojną. Autorka zamierzała wzbogacić swój podręcznik i wydać na nowo, niestety przeszkodziła jej w tym śmierć.

Podręcznik oparty jest na jej własnych długoletnich doświadczeniach, obserwacji wielu lekcji, dyskusjach prowadzonych z nauczycielami oraz obszernej literatury polskiej i obcej (angielskiej i niemieckiej), której wykaz podany jest w zakończeniu książki. Podręcznik składa się z trzech części w których autorka omawia: ogólną dydaktykę, pomoce naukowe i szczegółową dydaktykę geografii.²⁵ Podręcznik ten jest pierwszą na tak wysokim poziomie, w miarę wyczerpująco zbudowaną syntezą polskiej myśli dydaktyczno-geograficznej. Na kartach podręcznika autorka walczy z werbalizmem w nauczaniu przedmiotu, postuluje rozumowe nauczanie, oparcie treści na bezpośredniej obserwacji i podkreśla znaczenie pierwiastka krajoznawczego w nauczaniu. Ogromne znaczenie przypisuje mapie i lekturze geograficznej.

I jeszcze jedna praca autorstwa Niemcówny, w której ukazuje swoją wiedzę i umiejętności metodyczne, to *Kraków – krajoznawstwo* (Cz. I–II. Warszawa – Lwów 1932). Autorka

²³ NIEMCÓWNA, S.: *Obrazy jako pomoc przy nauce geografii*. Ruch Pedagogiczny, 1926, nr 9, s. 271–272.

²⁴ NIEMCÓWNA, S.: *Lektura geograficzna*. *Czasopismo Geograficzne*, 1933, tom 9, z. 3, s. 75–80; NIEMCÓWNA, S.: *O szkolną lekturę geograficzną*. *Czasopismo geograficzne*, 1934, tom 7, z. 3–4, s. 293–298.

²⁵ W części pierwszej umieściła następujące zagadnienia: wartości wychowawcze geografii jako przedmiotu nauczania w szkole, rolę geografii w różnych państwach, stanowisko geografii w nauce, metody pracy szkolnej, pozaszkolną pracę ucznia i nauczyciela, pracę koła geograficzno-krajoznawczego, lekturę geograficzną. W części drugiej podejmuje kwestie wyposażenia pracowni geograficznej. W części trzeciej, najobszerniejszej odnosi się do: krajoznawstwa w szkole, dydaktyki geografii regionalnej, nauki o mapie, problemach geografii matematyczno-astronomicznej, klimatologii, hydrografii, morfologii, biogeografii, antropogeografii.

podejmuje w niej zagadnienia krajoznawstwa wielkiego miasta na gruncie szkolnym. Cel książki jest przede wszystkim wychowawczy. Wywołuje zainteresowanie młodzieży środowiskiem w którym żyje z całą różnorodnością jego ówczesnych zagadnień, ukazuje wpływy przeszłości, pomaga w ich rozumieniu, tak by z zainteresowania i przywiązania do miasta kształtowała się wola uczestniczenia w rozwiązywaniu również przyszłych problemów. Zawarty w książce program krajoznawstwa Krakowa obejmuje kilkanaście tematów. Punktem wyjścia jest szkoła, następnie rozwój geograficzny miasta w historycznym zarysie z uwzględnieniem zarówno warunków geograficznych, jak i krajobrazu historycznego, analiza warunków życia i roli miasta. Treść książki, która obejmuje ćwiczenia podzielone na 12 grup problemowych, charakteryzuje umiłowanie wszystkiego co ojczyście, w szczególności dążenie do obudzenia patriotyzmu lokalnego. Część drugą stanowi *Atlasik konturowy do ćwiczeń*. To samodzielna praca kartograficzna Niemców. Na „atlasie” składają się 22 mapki konturowe dzielnic Krakowa (na podstawie planu miasta z 1916 r. i drugiego z 1925). Zawierają one rysunek ulic, sieci rzecznej, linii kolejowej, ważniejsze budynki sakralne i publiczne, ogrody, cmentarze. Mapka każdej dzielnicy wydana jest na osobnej karcie. Mapki zamieszczone w „atlasiku” są podstawowym materiałem do ćwiczeń krajoznawczych proponowanych młodzieży w cz. I podręcznika, zmierzającym do poznania miasta.

Ciekawym jej dziełem kartograficznym było opracowanie wraz z E. Romerem *Atlasu krajoznawczego województwa krakowskiego, kieleckiego i śląskiego* (Lwów 1925). Atlas dostosowany był do programu szkolnego a uzupełnieniem były metodyczne wskazówki dotyczące wykorzystania map atlasu w pracy szkolnej.

Do kwestii roli atlasów w szkole nawiązała w artykule *Rola atlasów w zreformowanej szkole polskiej*,²⁶ w którym podkreślała, że dzięki mapom i atlasom możemy prowadzić korelację zagadnień geograficznych, historycznych oraz treści z języka polskiego. Wskazywała, że ćwiczenia z mapami rozwijają zmysł spostrzegawczości i wyobraźni odtwórczej. Nie pomijała aspektu wychowawczego i kształtowania patriotyzmu, dopominając się o umieszczenie na mapach nazw związanych z nazwiskami wybitnych Polaków. Podkreślała również, że mapy i atlasy uczą dokładności i kształtują zmysł estetyczny. Dostrzegała również rolę atlasu dla kształtowania umiejętności analizy zjawisk w skali globalnej z ekspozycją ich przyczyn i skutków. Artykuł zawiera również szereg trafnych spostrzeżeń dotyczących metodyki pracy na lekcji z mapą i atlasem.

Zagadnienia metodyczne można dostrzec również w artykułach poświęconych pracy w kołach krajoznawczych. Publikowała je na łamach czasopisma *Orli Lot*²⁷ oraz w odrębnej pracy *Zarys organizacyjny wycieczek krajoznawczych po południowych ziemiach Polski* (Kraków 1921). Odnosząc się do planu pracy Koła uważała, że każde winno przechodzić przez trzy etapy rozwoju:

- 1) Tworzenie podstawy pracy koła poprzez dokładną analizę topograficzną planu miejscowości i najbliższej okolicy oraz gruntowne poznanie jej na wycieczkach poprzez obserwacje, sporządzanie notatek, fotografię i rysunek, a nawet poprzez prowadzenie samodzielnych badań. Praca ta według autorki pobudza do zastanowienia, rozwija poczucie estetyczne, które zobowiązuje do opieki przyrody i zabytków kultury.
- 2) W drugim etapie Koło winno rozszerzać obszar badawczy na całą Polskę.

²⁶ NIEMCÓWNA, S.: *Rola atlasów w zreformowanej szkole polskiej*. Czasopismo Geograficzne, 1933, tom 11, z. 2–4, s. 169–174.

²⁷ *Metodyka pracy w Kołach krajoznawczych*. Orli Lot, 1921, s. 35–37, 50–53, 85–87, 98–99, 116–117; *Samodzielna praca krajoznawcza młodzieży*, Orli Lot, 1923, s. 114–115; *Na marginesie konkursu wycieczkowego „Orlego Lotu”*. Orli Lot, 1928, s. 3–4; *Wycieczki krajoznawcze*. Orli Lot, 1929, s. 2–3.

3) W trzecim członkowie Koła „*dochodzą do obywatelskiej samodzielności krajoznawcy*”, specjalizując się w pewnych obszarach zagadnień jak sztuka, morfologia terenu czy meteorologia itp. Trzeci etap pracy Koła wiązał się z obowiązkiem członków studiowania literatury na dany temat, dzielenia się na wycieczkach z kolegami swoimi wiadomościami, a po wycieczce należało opracować wyniki w formie sprawozdania, które, jak zauważa autorka, będzie miało wartość tylko wtedy gdy obejmie nowe treści, które wzbogacą naszą wiedzę o kraju.²⁸

Wielką wagę przywiązywała Niemcówna do badań terenowych, realizowanych w czasie wycieczek zbiorowych bądź indywidualnych. Wśród tego typu wycieczek wyróżniała kilka rodzajów ze względu na zaplanowany cel. Mogły to być wycieczki zapoznające młodzież z charakterystycznym krajobrazem Polski. Polegały przede wszystkim na obserwacjach, przygotowanych wcześniej na podstawie literatury przedmiotu. Innym rodzajem były wycieczki prowadzone w najbliższej okolicy siedziby Koła, których celem było odkrywanie nowych faktów krajoznawczych, szukanie nowych szlaków i publikowanie wyników tego typu badań lecz pod warunkiem, że nie były znane szerszej społeczności. Kolejne wycieczki to typowe „włóczęgi” krajoznawcze, na których młodzież przemierzała nowe szlaki, prowadząc obserwacje w mało znanym terenie, oczywiście w miarę możliwości pop uprzednim zapoznaniu się z odpowiednią literaturą.²⁹ Niemcówna proponowała również wycieczki połączone z obserwacją z zakresu np. geografii gospodarczej. W tym przypadku należało zapoznać się z jednym warsztatem pracy bądź fabryką. Następnie poświęcić kilka dni na zwiedzanie i omówienie szeregu aspektów funkcjonowania wybranego zakładu pracy. Pożądanym było dokonanie porównania z innymi zakładami pracy i różnymi typami życia gospodarczego.³⁰

Według Niemcówny wycieczki dają nie tylko możliwość poznania ziemi ojczystej i jej mieszkańców, ich warunków życia i pracy, ich kultury. Są one równocześnie szkołą kształcenia charakteru. Na wycieczkach młodzież uczy się samodzielności, prowadzenia obserwacji, badań, robienia notatek, uogólniania wniosków na podstawie własnych badań.

Ogólny obraz działalności Stanisławy Niemcówny nie wyczerpuje jej wielkiego wkładu w dydaktykę i metodykę nauczania szkolnej geografii oraz rozwój ruchu krajoznawczego wśród młodego pokolenia. Jej droga badacza i nauczyciela wiodła od historii do geografii w której wskazywała drogi dla nowoczesnej realizacji programu nauczania. Poprzez nowoczesne metody pracy z młodzieżą umiała przekazać jej wiedzę ale równocześnie zainteresować problematyką geograficzną, której celem było nie tylko wprowadzenie w wiedzę ale również realizacja szeregu celów wychowawczych.

Jakim była nauczycielem i uczniem oraz człowiekiem, na to pytanie można poszukiwać odpowiedzi w relacjach jej uczniów i kolegów.

W 1972 r., w 15-tą rocznicę śmierci Stanisławy Niemcówny grono przyjaciół i współpracowników oraz uczniów postanowiło zorganizować sesję naukową poświęconą jej działalności pedagogicznej i krajoznawczej.³¹ Ze wspomnień wyłania się postać wybitnego pedagoga z pasją i poświęceniem oddającego się wybranej dyscyplinie naukowej. „*Ach! Jakże to były lekcje – niezapomniane, które i dzisiaj mogłyby służyć za wzór nowoczesnych lekcji*

²⁸ Orli Lot, 1920, s. 15, 76; Orli Lot, 1921, s. 14; *Na marginesie konkursu wycieczkowego „Orlego Lotu”*. Orli Lot, 1928, s. 3.

²⁹ *Na marginesie konkursu wycieczkowego „Orlego Lotu”*. Orli Lot, 1928, s. 3–4; *Wycieczki krajoznawcze*. Orli Lot, 1929, s. 2.

³⁰ *Metodyka pracy w Kolach krajoznawczych*. Orli Lot, 1921, s. 87.

³¹ JELONEK, A. – GAWEL, T. (red.): *Stanisława Niemcówna. Pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa. Materiały sesji zorganizowanej w 15 rocznicę śmierci*. Kraków 1976.

geografii i co ciekawe, że w żadnych klasach równoległych nie były one nigdy podobne do siebie,” wspomina jedna z praktykantek Stanisławy Niemcówny – Zofia Niemczyk.³²

Jej żywiość usposobienia i serdeczne, zawsze pogodne podejście do innych ludzi, zjednywało wszystkich. Szerokie horyzonty wiedzy czarowały młodzież i były cenione przez starszych i naukowców. Była tytanem pracy. Jej wiedza, którą zresztą zawsze pogłębiała czytając w różnych językach, była tak wszechstronna a umysł tak dynamiczny, że działała w wielu kierunkach. Była nauczycielką w szkołach średnich, miała wykłady dydaktyki na UJ, wykładała również na Studium Nauczycielskim w Krakowie i w Katowicach. Była kierownikiem Ogniska Metodycznego, prelegentką na licznych kursach dla nauczycieli szkół powszechnych i średnich. Poza tym pisała dużo artykułów, biuletynów, książek i podręczników, a także wydawała opracowane przez siebie mapy i atlasy.³³ Ta znawczyni i miłośniczka krajoznawstwa potrafiła „zarazić” młodzież aktywnym uczestnictwem w wycieczkach.

Osobowość Stanisławy kształtowały dwa środowiska: miejskie to Kraków, serce narodowych pamiątek ze swoją historią, tradycją i zabytkami oraz – wiejskie – jej wieś rodzinna Moszczenica z której pochodził jej ojciec (profesor gimnazjum w Krakowie). Środowisko wiejskie nauczyło ją uznania dla ciężkiej pracy chłopa, szacunku jakim obdarzała prostych, wiejskich ludzi i zrozumienia ich sytuacji ekonomicznej.

We wspomnieniach Stanisława Niemcówna to znakomita nauczycielka, która torowała drogi współczesnej dydaktyce i metodyce geografii oraz wyznaczała kierunki pracy wielu nauczycielom. Wysoko postawiła nauczanie geografii w polskiej, nowoczesnej szkole. Przyjaciółka młodzieży, wspinała człowieka, wążła ciałem ale silna duchem i umysłem.

Resumé

Stanisława Niemcówna (1891–1961) – učitelka, vychovatelka a badatelka

Studie je výsledkem bádání o polské učitelce, vychovatelce a vědkyni Stanislavě Niemcówně, která působila na soukromém gymnáziu v Krakově. Byla propagátorkou a aktivní účastnicí vlastivědného studia.

³² NIEMCZYK, Z.: *Wspomnienia o współpracy z Stanisławą Niemcówną*. In: Jelonek, A. – Gaweł, T. (red.): Stanisława Niemcówna. Pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa. Materiały sesji zorganizowanej w 15 rocznicę śmierci. Kraków 1976, s. 36.

³³ Jej dorobek naukowy obejmuje łącznie wraz z recenzjami i sprawozdaniami z pracy Ogniska Metodycznego ponad 90 pozycji bibliograficznych.